
מור אלטשולר

נזקה של תולעת המכרסמת בגזע של עץ אינו ניכר אלא בדיעבד. כך הולכת המדינה הציונית וקורסת פנימה, עד שכל בעיטה מקרית תחשוף יום אחד את הגזע החלול ואת השורשים האכולים. החברה הציונית מניחה ליסודותיה להתפורר, ובחולשתה היא מזמינה את תולעי הפילוג ואת כוהני ההרס הפנימי לבצע את מלאכתם. באופן זה אנו עדים לתחייתה המחודשת – בכוחות רעננים – של האנטי־ציונות, שמתוך תחושה מדומה של כוח סברנו כי התגברנו עליה כבר מזמן; אנטי־ציונות הגורסת כי אין ליהודים צורך, הכרח או זכות למדינה ריבונית משלהם. וכיוון שהמדינה היא עובדה קיימת, ואין זה הולם ליחל לחורבנה מידי מדינה אחרת, לא נותר אלא לפורר אותה מבפנים.

התפוררות המדינה היהודית מתרחשת בכמה שלבים. ראשיתה בהפרדה בין "ישראל" ובין ה"שטחים", שפירושה הפרדה בין מדינת ישראל לבין לבה של ארץ ישראל ההיסטורית. בהפרדה זו ויתרה מדינת ישראל על הבסיס המוסרי לקיומה, שלפיו נוסדה מכוח הזכות "הטבעית וההיסטורית" של העם היהודי על מולדתו היחידה, כנאמר במגילת העצמאות. מהלך הוויתור, שנולד בהסכמי אוסלו מתוך הצורך בפשרה מעשית, הוביל להגדרתה בדיעבד של מדינת ישראל כמדינת מהגרים קולוניאלית, אימפריאליסטית, כוח זר במזרח התיכון שסופו להיעלם כלעומת שבא.

נקל להבין, אפוא, מדוע מן החוגים שהובילו את מגמת הוויתור על הזכות "הטבעית וההיסטורית" כמקור הלגיטימציה של מדינת היהודים, יוצאים עתה התומכים בהפיכת ישראל ל"מדינת כל אזרחיה". תביעה זו עולה כביכול בשם מימוש האידיאל של דמוקרטיה צרופה. ברם, מי שמעלה אותה יודע בחוש או במושכל כי אין מדינה אשר בכוחה לממש את אידיאל הדמוקרטיה באופן מושלם, וכי מדינות גדולות וחזקות מישראל מצאו פתרונות הומניים למיעוט האתני החי בקרבם בלי לוותר על מדינת הלאום. התוצאה היחידה של הפיכת ישראל ל"מדינת כל אזרחיה" היא, הלכה למעשה, פירוקה של מדינת היהודים.

ניצחונה של רוח אוסלו בקרב השמאל הציוני, ואימוץ הסיסמה של "מדינת כל אזרחיה", מלמדים על הסחף הגדול שכתוצאה ממנו נכנע זרם מרכזי בציונות

להשקפת עולמם של הזרמים האנטי־ציוניים שמשמאלו ונבלע בהם אט־אט, מדעת או שלא מדעת. השמאל האנטי־ציוני, אשר מתחזק מתהליך זה, זוכה לחיזוק נוסף ולא מפתיע מצד האנטי־ציונים החרדים, שהיו בעלי בריתו עוד בשנות השלושים והארבעים, לפני הקמת המדינה. אלה וגם אלה עוינים את הזיקה שבין המדינה ובין אדמת המולדת, ועתה הם חוברים יחד לפירוקה, תוך יצירת "גלות בארץ ישראל" – גלות המורכבת מקהילות נפרדות, חלשות, מסוכסכות זו עם זו, שבניהן איבדו את הזיכרון הקושר אותם לנחלת אבות ומאחדם במטרה משותפת ומתוך אחריות הדדית.

השאיפה ליצור "גלות בארץ ישראל", אשר עומדת ביסוד התביעה להפוך את ישראל ל"מדינת כל אזרחיה", היא איום גלוי. אולם גלום בה גם אתגר, שבכוחו לאלץ אותנו לחזור אל שאלות היסוד הכרוכות בצמד המילים "מדינה יהודית", ולהעניק להן משמעות רעננה. כנגד התפישה הא־היסטורית שמתגלמת בשאיפה ל"גלות בארץ ישראל" עומדת תפישת הרצף ההיסטורי, הגורסת כי מדינת ישראל והורתה – התנועה הציונית – מצויות בתוך רצף ההיסטוריה היהודית ולא מחוצה לו, בבחינת מהלך יוצא דופן ששבר רצף זה.

תפישת הרצף נשענת על עובדות ולא על פירושן. מבחינת העובדות, ההתיישבות הציונית בארץ ישראל היא חלק מתהליך השיבה לציון, שהחל לכל המאוחר במאה השש־עשרה בקרב חוגים ממגורשי ספרד וצאצאיהם. דור זה חולל תפנית עקרונית בגישה הגלותית, שנקטה עד אז עמדה סבילה כלפי ההיסטוריה ונמנעה מן המעשה. העליות המשיחיות, שהחלו במאה השש־עשרה מתוך תשוקה לגאול ולהיגאל, מסמנות את הבשלתן של התקוות לכלל מעשה, שנמשך מאז ועד לשלהי המאה התשע־עשרה. וכמו חוליות בשרשרת, אחוזה העלייה המשיחית האחרונה – עליית "אעלה בתמ"ר" של יהודי תימן – בעלייה הציונית הראשונה – עליית הביל"ויים, שתיהן בשנת התרמ"ב (1882). אכן, הציונות חידשה חידוש גדול ומכריע בשאיפה למדינה ריבונית ברוח חזונו של בנימין זאב הרצל, על כל המשתמע מכך, ובנכונות לפעול למען מטרה זו עד כלות. אבל החידוש אינו צריך לטשטש את יסוד ההמשכיות, בהיות העליות הציוניות פרק – אולי פרק השיא – בגל הגדול של השיבה לציון.

זו הייתה למשל גישתו של ההיסטוריון בן־ציון דינור, שהדגיש את הרצף בין העליות הציוניות לבין העליות שקדמו להן. אך גישה זו נדחקה החל משנות השישים ואילך מפני גישות אובייקטיביות כביכול, שוויתרו על הדיוק ההיסטורי למען בשורת ההפרדה והשבר בין "הציונות" לבין "היהדות" שקדמה לה. וכפי שנכתרה הזיקה בזמן, כך צומצם גם המרחב; עד היום מתעלמים רושמי תולדות

הציונות מן העובדה שבעידן העליות הציוניות מאירופה לא פסקו העליות מארצות המזרח. רק לאחרונה עמדה ההיסטוריונית ניצה דרויאן במחקרה על כך, שכל עולה שלישי בימי העלייה השנייה (1903–1914) היה יהודי מן המזרח, למן בוכרה וכורדיסטן ועד מרוקו ותימן. תרומתם של העולים מן המזרח להתיישבות הציונית ולביסוסה לא נרשמה בספר דברי הימים של התנועה, אולי משום שלפי תפישה המגמדת את שיבת ציון, רק מי שהתנגדה בפיהם שירת ה"אינטרנציונל" זכאים להיחשב ל"ציונים". ברם, ריבוי הגוונים של תנועת השיבה מלמד כי לא הייתה זו תנועה מצומצמת, שהחלה במקרה בשלהי המאה התשע-עשרה בהשפעת רעיון הלאומיות של מרכז אירופה ומזרחה. להפך, מתוך התבוננות מקיפה במרחב ובזמן אפשר להבחין בגלים העקשניים שהתדפקו בעקביות על שערי הארץ – מן הים ומן המדבר – למעלה מארבע מאות שנה, עד שהתגשם הרעיון של קיבוץ גלויות ומדינה יהודית בארץ ישראל, שהתנועה הציונית העניקה לו מסגרת ויעד ברורים.

תפיסה מרסקת של הציונות החליפה את שורשיה של תנועת השיבה לציון – שורשים הנטועים בהיסטוריה היהודית עצמה – בהשראה בת חלוף של לאומיות אירופית מן המאה התשע-עשרה. מבחינה זו פסעו מרסקי הזיכרון של ימינו על שביל כבוש, שהרי אבותינו הציונים הם שעשו מעשה דומה שעה שביקשו לעצמם את כתר החייאת השפה שמעולם לא מתה. המוסכמה, שלפיה העברית הייתה "לשון מתה" אשר חידשה ימיה עם התחייה הציונית, היא טעות המבוססת על דמיון מדומה בין המעמד של העברית ובין מעמדה של הלטינית בקרב עמי אירופה. ברם, העברית מעולם לא הייתה כלטינית – שפת אב, הנלמדת במוסדות להשכלה גבוהה ומשמשת לכתובה ולפולחן דתי בלבד. הגדרתה של העברית כ"שפת הקודש", שבה נברא העולם ובה מדבר האל לעמו, שימרה את חיוניותה ברבדים רבים: כשפת מקור היא שימשה את הדורשים בתורה, שדרשו אף את התגים והאותיות אשר לעולם אינם ניתנים לתרגום; באופן דומה שימשה את המשוררים בשירתם ואת המקובלים בחזיונותיהם מעולם עליון, שבו שרים המלאכים בעברית. בלשון החיה נכתבו גם חוזים, מנשרים ואיגרות; עד לענייני היום-יום, שבהם שימשה העברית גשר חי בין יהודי התפוצות השונות בהיפגשם על אדמת הקודש.

אכן, כך ראה למשל ש"י עגנון את העברית – גשר חי בין עבר להווה, בין מזרח למערב ובין קודש לחול. אך דעתם של עגנון ושכמותו בעניין זה נדחתה כבר בראשית הציונות מפני הצורך הדוחק לחדש בכל מחיר, גם במחיר של שבר נורא עם העבר, של שכחה מודעת, מחיקה שיטתית של הזיכרון.

אין עצה כנגד מחלת השכחה אלא בשיקומו של הזיכרון החי, שיחזור ויציב אותנו בשפה, בזמן ובמרחב שאבדו לנו. ברם, הזיכרון הראשון, זיכרון העובר ברחם אמו וזיכרון הרך הנולד את רגע לידתו, הוא גם הבלתי אפשרי מבין הזיכרונות. אין דרך להחזיר את הגלגל לאחור, וספק אם אפשר לתקן את נזקי השכחה הפנימית האוכלת בנו בכל פה. ואפילו ייעשה הלא ניתן להשגה, שיקום נכסי צאן ברזל של האומה אינו תחליף לאבדן נכסי דלא-ניידי שלה. ואף על פי כן, אם ישוב אי פעם ויעלה זיכרון הראשית, בדרך שאין אנו רואים אותה היום, אין לדעת אילו אופקים ייפתחו. "אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב". (ירמיהו ד:א)

ד"ר מור אלטשולר היא עמיתה בכירה במרכז שלם בירושלים.